

ШУМА КИТОГ

Апстракт: Шума Киџој у Мачви постојала је до средине 19. века. Просијирала се до крајњих граница излива Јереза. На почетку 19. века она је због своје величине представљала природну прејреку и била је веома вредна природна заштита за устанике. После 1815. почела је нерационална сеча киџошке шуме, што је узроковано измењеним еколошким, привредним и демографским приликама које су настале у Србији после 1815. године, односно 1830. У раду су наведени законски пројиси које Кнежевина Србија доносила како би се спречила сеча шуме у Србији, али они нису зауставили тај процес.

Кључне речи: Киџој, шума, Мачва, 19. век, Мишарска бијика, законски пројиси

Маркантно природно обележје Мачве у 19. веку које је ишчезло и данас потпуно заборављено јесте густа, стародревна шума Китог, овековечена у народним песмама устаничког циклуса и делимично у литератури из 19. века. Вук у *Рјечнику* из 1818. године уз реч Китог дописује објашњење да се ради о „густој и дивљој шуми између Дрине и тврђаве Шабац”.¹ Десет година касније, у *Географско-статистическом описанију Србије*, Вук пише да је Мачва „сва зарасла у велику шуму која се зове Китог”.² Већ пред крај 19. века Владимир Карић у свом знаменитом делу *Србија, опис земље, народа и*

¹ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића II, Београд, 1966, 306.

² Исти, *Географическо – Статистическо описаније Србије*, Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834, Сабрана дела Вука Караџића VIII, Београд, 1969, 130.

државе ни на једном месту не помиње Китог. У песмама устаничког циклуса неколико пута се помиње Китог, углавном у вези са турском офанзивом на Мачву у пролеће 1806. године и нарочито после битке на Мишару, када су устаничке старешине Никола Смиљанић и Милош Стојићевић у Китогу додатно десетковале турску војску („Погуби га попе Смиљанићу, у Китогу лугу зеленоме”, или: „О Китоже, не зеленио се!/Смиљанићу, не веселио се!”).

У историографској литератури и делима која се баве шумама Србије у 19. веку Китог се узгред помиње.³ Одредницу Китог срећемо у *Рјечнику хрвајскоја или српскоја језика*, док у савременим речницима српскохрватског језика из 20. века (САНУ, Матица српска) тај топоним није наведен из разлога што је Китог попут многих других шума у Србији посечен у 19. веку.⁴

У историјским изворима Китог се први пут јавља у турским документима XVI века.⁵ Александар Лома нам је указао на чињеницу да сличан топоним – Киток – постоји у селу Горобиљу, што је локални назив за реку Ђетињу, те да је иста реч ороним у источној Босни: топографске секције Вишеград 1 и 2 бележе два виса Киток (коте 1194 и 1499).⁶ Порекло речи није познато па професор Лома сматра да, ако је реч словенског порекла, могла би бити од *kita* < прасловенски *кута, али није јасно њено значење у односу на тако различите објекте, нити начин образовања речи пошто су суфиски –ог, –ок доста ретки.⁷ Данас у Мачви Китог се очувао у називима

³ Бранислав Јовановић, *О шумама Србије почетком XIX века*, у: Географски лик Србије у доба Првог српског устанка, Београд 1954, 17 – 35; Никола Вучо, *Шуме у процеси првобитне акумулације кайшчала у Србији*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 10 (1983), 89-98; Ђорђе Јовановић, *Природни и шумарски односи у Краљевини Србији с погледом на будуће уређење шума*, Пожаревац, 1903.

⁴ Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika V, kipak – leken, Zagreb, 1898–1903, 20;

⁵ У попису Зворничког санџака из 1548. године поменуто је неки Искендер из Шабачке нахије, који је из Китога прибављао соколове за царски хас (*Шабаче у историји 1*, Шабач, 1970, 172).

⁶ Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиља*, Српски дијалектолошки зборник XIX, Београд, 1972, 703.

⁷ Захвалност професору др Александру Ломи на помоћи. Словенска реч *kita* је вишезначна: граница с лишћем; свежањ; женска коса, плетеница; кићанка на фесу и тако даље (Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрвајскоја или српскоја језика, књија група К* – пони, Загреб, 1972, 86).

потеса у Мајуру и Слеччевићу.⁸

Ако је већи део Мачве, као што пише Вук Караџић, на почетку 19. века био под шумом, онда је Китог представљао њен најгушћи део.⁹ Одговор на питање где се Китог простирао дао нам је инжењер и писац Анта Алексић. најпоузданији проучавалац Мачве 19. века, који је после вишегодишњих теренских проучавања закључио да је Китог захватао крајње границе до којих се изливао Јерез. То је била најдужа притока Саве у Мачви (56.5 км) и настајала је од речица Радовашнице и Нечаје, које су извирале на Церу. Кривудав и повремено бујан ток Јереца пролазио је поред Прњавора, Петловаче, Скрађана, Змињака, Дубља, Белотића, Табановића и Мачванског Причиновића, где је скретао према југоистоку и поред Мајура текао паралелно са Савом до самог Шапца, и ту се уливао у Савину притоку Камичак. Површина слива Јереца износила је 502,5 km², па, према томе, приближно толико је износила површина Китога у 19. веку. Треба рећи и то да доњи ток Јереца представља депресију где су се налазиле баре: Велика бара, Каловица, Крсмановача, Магазиновача, Прека бара, Поповица и Ратковача.¹⁰

Због обиља влаге која је дотицала од Јереца и бара, китошка шума је почетком 19. века била изузетно бујна. У њој су доминирали храстови лужњаци високи око 30 m, а чија су дебла била широка по неколико метара. Поред лужњака расли су јасен, брест, клен, граб, дивља крушка, зимлез, свиб, бела шума (врба, јањ, јошика...) и разне пузавице: дивља лоза, орлови

⁸ Миливоје Васиљевић. *Мачва, историја, сјановништво*, Богатић, 1996, 613.

⁹ Аустријски обавештајца Гедон Ернест Маретић, значајан за историју Првог српског устанка, наводи да се Китог налази на десној обали Саве „на истоменом полуострву између Шапца и ушћа Дрине” (Гедон Ернест Маретић. *Историја српске револуције*, превео Бранимир Живојиновић, предговор написао Роман Мулић, Београд, 1987, 91). На географској карти Кнежевине Србије Јована Миллиновића из 1850. године уписан је топоним *Кишои блаи* на простору између Метковића и Салаша Ноћајског.

¹⁰ Анта Алексић. *Мачва са нарочитим пољедом на појлавне њриликe*, Гласник Српског ученог друштва 72 (1891), 81. Мирко Грчић, Љиљана Грчић, *Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина*, Београд, 2002, 111. Народна изрека „Китог прођи и у Шабац дођи” посредно указује на то да се Китог налазио у непосредној близини Шапца.

нокти, ладолеж, разводник и друго.¹¹ У литератури 19. века посебно се апострофира чињеница да је Китог на појединим местима био толико бујан „да се није могла извући змија из гушћака.”¹²

У време Првог и Другог српског устанка китошка шума је представљала природну препреку и онемогућавала је несметану комуникацију између Турака у Босни и њиховог гарнизона у Шапцу. Наиме, за време турске владавине главни пут од Шапца према Бијељини пролазио је кроз Китог даље поред Слеччевића, Дубља, Скрађана, Клења и Бадовинаца, где је избијао на Дрину.¹³ Напоменуто је на почетку да су устаници после битке на Мишару 13. августа 1806. године поставили заседе на прилазима Китогу и у самој шуми: прота Никола Смиљанић поред китошког пута, Стојан Чупић северно од Китога, према Сави, а Милош Стојићевић Поцерац јужно од Китога, према Церу. Од 14. до 16. августа 1806. устаници су побили око 250 Турака и дошли до богатог плена у наоружању, оделу, храни, муницији и готовом новцу (заплењено је 15.000 гроша).¹⁴ Ако се битка на Чокешини из 1804. године пореди са чувеним Термопилима, онда је страдање турске војске у Китогу равно римском поразу у Теутобуршкој шуми.

Спорадични сукоби устаника и Турака вођени су китошкој шуми све до ослобођења шабачке тврђаве почетком 1807. године.¹⁵ Турци су приликом напада на Србију у лето 1813. године, поучени ранијим искуством, потискивали устанике низ Дрину, а Карађорђе је не знајући да ли ће окренути

¹¹ Бранислав Јовановић, *О шумама Србије њочешком XIX века*, Географски лик Србије у доба Првог устанка, Београд, 1954, 29. Дуж Дрине и Саве расле су шуме меких лишћара (топољаци и врбаџи), на речним терасима Дрине, Саве, Јереза, Битве, Жураве храстови лужњаци, најчешћа варијанта са јасном „на забареном алувијуму који се плави”. Шуме лужњака и граба простирале су се у јужној и југозападном делу Мачве и оне су у низу са шумама на Церу. Шуме лужњака и цера простирале су се у северозападној Мачви (Мирко Грчић, Љиљана Грчић, *нав. дело*, 146–147).

¹² Јоаким Вујић, *Пушешествије по Србији II*, Београд, 1902, 99. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 421.

¹³ За време аустријско-гурског рата 1716 –1718. Аустријанци су приликом напада на Шабац јула 1717. изградили четири шанца на правцима из којих је Турцима могла доћи помоћ: према Мачви, на уласку у Китог на путу према Босни, према Поцерини и четврти на путу према Београду (*Шабац у прошлости I*, 420); А. Алексић, *нав. дело*, 19.

¹⁴ Миленко Вукићевић, *Карађорђе, II. Историја Устаника од 1804-1807*, Београд, 1912, 404–405.

¹⁵ Владимир Стојанчевић, *Шабац и шабачка нахија од избијања Првог српског устаника до краја кнез Милошеве владе*, у: Шабац у прошлости 2, Шабац, 1980, 33.

на Китогу, наредио Милошу Обреновићу да са две хиљаде бораца из Ужичке и Рудничке нахије запоседне пролазе у Китогу.¹⁶ Одлучујућа битка Првог српског устанка одиграла се на Равњу, после које су устаници напустили Шабац, па су Турци мирно могли да прођу кроз Китогу. У Другом српском устанку турски заповедник Ибрахим-паша - „Упути се Мачви и Китогу” – како пева народни песник у песми „Бој на Дубљу”; покушао је да се домогне Шапца, али је у последњој бици Другог српског устанка 26. јула 1815. године поражен.

После завршетка ратног дела српске револуције у јесен 1815. године започета је сеча Китога и остале шуме у Мачви и тај процес половином 19. века већ је био завршен.¹⁸ Шума као природни ресурс представљала је затогу економског опстанка и безбедно уточиште становништву Мачве до ослобођења од Турака, али исто тако је њено неконтролисано сечење после протеривања Турака последица измењених политичких, демографских, економских и привредних прилика у Србији.

Мачва је због своје географске конфигурације и пограничног положаја представљала привлачну територију са српско становништво из Босне, Срема и Херцеговине које се у већем броју досељавало у време Првог српског устанка. Мачвани су пострадали у ратовима од 1804. до 1815. године, али завршетком Другог српског устанка настављен је тренд насељавања Мачве и повећање становништва природним прираштајем. У табели која следи представљен је број кућа и број становника Мачве.

¹⁶ Вук Стефановић Караџић, *Историјски сјиси I*, Сабрана дела Вука Караџића XV, Београд, 1969, 42, 47.

¹⁷ Бранислав Станковић, *Мачва у Другом српском устанку*, Београд, 2001, 80.

¹⁸ Шума из Мачве коришћена је за потребе турске војске. У извештају мачванског обор кнеза Симе Катића кнезу Милошу из априла 1816. из Кнежине Мачве за обнову шабачке тврђаве послато је Турцима 2.000 комада палисада од 9 аршина (око 6 метара - прим. Р.П.), 500 комада од 4 аршина (око 3 метра) и 16 кундака за топове (Мита Петровић, *Финансије и усјанове обновљене Србије до 1842, II*, Београд, 1898, 1065).

Година	Куће	Становници		
		мушки	женски	укупно
1834..	3.946	14.109	12.581	26.690
1844..	4.153	-	-	27.046
1863..	4.027	14.913	14.218	29.131
1890.	6. 615	24. 402	24.311	48.713

Број кућа и становника Среза мачванског¹⁹

Повећање становништва интензивирало је експлоатацију шуме јер је дрво имало широку примену у свакодневном животу житеља Мачве. Од дрвета су прављене куће, оруђа (рало, кола...), покућство (синије, клупе, чиније, кашике, бурад...), дрво је коришћено за огрев и ограђивање поседа.²⁰

¹⁹ У саставу Среза мачванског, по устројству општина према Уставу из 1838. године, биле су 23 општине, односно 37 села, чиме је обухваћен шири географски простор Мачве. Општине и села која су улазила у њихов састав биле су следеће: *Дреновачка* (Дреновац), *Причиновићка* (Причиновић, Табановић), *Шеварићка* (Шеварице, Узвеће), *Глушачка* (Глушци, Раденковић), *Засавићка* (Засавица, Равње), *Бановачка* (Баново Поље), *Ноћајска* (Ноћај, Салаш Ноћајски), *Митровачка* (Митровица), *Глоговачка* (Глоговац, Совљак, Салаш Црнобарски), *Бадовиначка* (Бадовинци), *Црнобарска* (Црна Бара), *Богатићка* (Богатић), *Дубљанска* (Дубље), *Клењачка* (Клење), *Белошићка* (Белотић, Метковић), *Липолистска* (Липолист, Дуваниште), *Рибарска* (Рибари, Петловача), *Петковачка* (Бела Река, Петковица, Чокешина), *Новоселска* (Ново Село), *Прњаворска* (Прњавор), *Слепчевићка* (Слепчевић, Штитар), *Змињачка* (Змиња, Скрађани), (Радош Љушић, *Попис јореских глава, кућа и чланова мировних судова из 1839. године*, Мешовита грађа /Miscellanea/ IX (1981), 176 -179). Извори за табелу су: Лепосава Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа /Miscellanea/ XIII (1984), 114; *Речник географско-статистички Србије*, саставно Јован Гавриловић, Београд, 1994, 102; М. Васиљевић, *Мачва, историја, становништво*, Богатић 1996, 269, 273; *Попис становништва у Краљевини Србији 31. децембра 1890.* у: Статистика Краљевине Србије, књ. 1, други део, Београд 1892, 224.

²⁰ У полугодишњем извештају Ђене Симића, начелника Среза мачванског, који је поднео Начелству окружниј шабачког за период од 1. јула до 31. децембра 1849. године, између осталог пише: „Жирородне горе премда се неполованим начином сече, приметно сам да се таква законом путем много и безразложно утањује. Узрок овог је ...што народ среза овог како куће тако и све своје зграде без разлике даском покрива, а к томе саме зграде од саме талпе прави. Примјечаније: Истина да сам ја као срески старешина народ од оваковог, прекомерне горе, утањавања одвраћао, а куће и зграде своје ћерамидом покривати упућивао, ништа мање би добро било законом путем ово с даском кућа и зграда покривање коначно забранити, тим нуждније што се и сада оскудица у гори примећује а доцније ће се таква оскудица још већа показати и народ овосрески као највећег опшчег блага свог лишити” (АС, НОШ-п, 1850, ф. II, 23); Виолета Нешковић, *Сеоска архитектура Мачве*, Museum 3 (2002), 193–262.

Шумска површина је у знатној мери одређивала врсту пољопривредне делатности, односно смањење шумске површине утицало је на то да сточарство уступа место земљорадњи. Даница Милић је указала на чињеницу да је конфигурација терена у Мачви – жирородне шуме, ливаде, пашњаци, сувати – утицала на убрзано обнављање сточног фонда после 1815. године, када су, с мало труда и утрошка, највише гајене свиње, које су се жириле у храстовим шумама, а потом дохрањиване кукурузом. Српска мршава свиња кроз читав 19. век цењена је на европским пијацама, а Мачва је због свог пограничног положаја и царинарнице на Митровици била транзитно подручје са целокупан извоз свиња из западне Србије.²¹

Година	Укупан број свиња
1832.	96.746
1866.	86.532
1890.	55.995

*Број свиња у Мачванском срезу*²²

У којој мери је свињогојство у Мачви зависило од доступности жирородне шуме показала је такозвана Мачванска или Жировска буна. У јесен 1840. године становници Бадовинаца, Богатића, Глоговца, Црне Баре, Клења, Салаша Црнобарског, Прњавора и Рибара жалили су се на сељаке Петловаче, Липолиста, Змињака, Скрађана, Слеччевића, Дуваништа и Штитара, дакле села у Китогу, како самовољно ограђују жирородну шуму не дозвољавајући им да свиње из својих села, где шуме већ није било довољно, догоне на жирење. Окружни начелник покушао је на миран

²¹ Даница Милић, *Један век привредне историје Шайца (1815 – 1914)*, Шабац у прошлости, III, Шабац, 1980, 18 – 20.

²² Број свиња 1832. године треба условно прихватити јер показује за колико комада свиња је наплаћена жировница на територији мачванске мукаде. Тако је 1830. жировница наплаћена за 65.244 комада свиња (Мита Петровић, *нав. дело*, 899-900. Исти подаци у: Д. Милић, *нав. дело*, 19); *Попис кућевне стоке у Србији 1866. године*, Државопис Србије, IV, Београд, 1870, 87-89; *Попис домаће стоке у Краљевини Србији 31. септембра 1890. године*, Статистика Краљевине Србије, II, Београд, 1893, 109.

начин да реши спор и како у томе није успео, сељаци из горепомнутих села напали су на сељаке који су у Китогу направили забране. Побуњени сељаци, наоружани секирама и моткама, порушили су ограде и уништили су механу у Китогу, због чега је за гушење буне ангажована војска, коју је предводио кнез Михаило. У току трајања буне основан је Преки суд пред који је изведено 490 сељака, док је предводник буне Ђурађ Ердевичанин из Бадовинаца стрељан.²³

Осим свиња гајене су овце, козе и коњи, а умањење броја коза на простору Мачве је у директној вези са пропадањем шуме, што показује следећа табела.²⁴

Година	Оваца	Коза	Укупно оваца и коза
1824.	27.967	19.109	47.076
1833.	23.328	9.750	33.078
1890.	35.102	243	35.345

Број оваца и коза у Мачвском срезу

Дакле, експлоатација шуме за потребе сточарства један је од битних узрока пропадања Китога и осталих шумских површина у Мачви.

С обзиром на то да после 1815. године у Србији нису били решени земљишни односи, односно да је до 1833. године на снази турски феудални систем, у којем српски сељак није био власник имања које обрађује, било је могуће, према нормама обичајног права, да житељ из суседног села искрчи шуму у потесу суседног села те је тако запоседне, или да прошири

²³ О тој буни видети: Петар Милосављевић, *Шабац и околина од 1839. до 1875. године*, Шабац у прошлости, II, Шабац, 1980, 186–189; Светлана Милутиновић, *Буна у Мачви 1840. године*, Museum 3 (2002), 57–83.

²⁴ АС, ЗТ, Тефтер чибука Нахије шабачке, кнежина Мачванска 1824, 306; АС, ЗТ, Тефтер чибука Нахије шабачке, кнежина Мачванска 1833, 355; *Попис домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1890. године*, Статистика Краљевине Србије, II, Београд, 1893, XXXII. Опadaње броја коза је тренд који се може пратити кроз читав 19. век. Иако је одржавање коза релативно лако, козе су причињавале велику штету шумама. Годишње број коза у Србији се смањивао за 6.224 комада, односно 1,38% (*Истио*, XXXIV–XXXVIII).

сопствено имање у селу крчењем шуме. Стојан Новаковић, у својој расправи *Село*, наводи пример из Протокола Шабачког магистрата када се Манојло Трифковић из Штитара марта 1809. године судио са Лазаром Николићем око крчевине и пошто се заклео да је крчевина његова што су потврдили кметови. „Ли на то је Лазар Николић пристао, у том сеоски кметови сведоци били јесу на заклетви. Остала крчевина Манојлова.”²⁵ У указу кнеза Милоша од 9. марта 1835. године прописано је да „крчевина припада ономе који је окрчио је и из горе извадио, не сматрајући из кога је он села и на кога села грунту окрчио је, сирјеч не гледећи је ли на грунту свога, или другога села окрчио”.²⁶ Хатишерифима из 1830. и 1833. године није било решено питање земљишне својине, а кнез Милош је био на становишту да земља припада ономе ко је обрађује. Предмет спора постале су алије – ненасељено заједничко земљиште и имања чији су власници били Турци, који су, према одредбама хатишерифа били обавезни да продају земљу Србима. Према једном попису с почетка 1838. године имовина Турака који су се иселили из Среза мачванског састојала се из: 1243½ плугова ораће земље [око 500 ha – прим. Р.П.] и 535 коса ливада [око 112 ha – прим. Р.П.] и 6.082 стабала родног воћа. У процесу „ограђивања” земљишнихседа од средине тридесетих година 19. века страдао је Китог.²⁷ Из извештаја Боје Катића, шумара Мачванског среза, који је поднео Суду (Исправничеству) шабачком 22. јануара 1837. године сазнајемо да је један део китошке шуме у околини Змињака и Скрађана исечен: „сам грм и грмићи... изиђе сума више од 200 грмова исечени у ова три четири дана без цедуља, сав луг исечен, мали и велики и опет ишту [жители Скрађана и Змињака – прим. Р.П.] сваки по 60 мали грмића и по 3-4 велика” да исеку. Само у јануару 1837. године на подручју Мачванског среза без дозволе је исечено 630 великих грмова и 9.399 „грмића”.²⁸

²⁵ Стојан Новаковић, *Село*, Глас СКА XXIV (1891), 167; *Протокол и Рејсистер Шабачкој магистратије од 1808.* стр. 112, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд, 2010, 91.

²⁶ С. Новаковић, *нав. дело*, 168;

²⁷ Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986, 55–66; Д. Милић, *нав. дело*, 112–113.

²⁸ МРЦАШ, Суд окружија шабачког (даље: СОШ) 6322. Захвалност колегиници Недељки Сарић и колеги Слазку Богојевићу на помоћи приликом истраживања у Међуопштинском историјском архиву у Шапцу.

Уништавању китошке шуме допринела је урбанизација Мачве, која је још од двадесетих година спровођена под надзором Јеврема Обреновића. Јоаким Вујић пише да је господар Јеврем „дао... по целој Шабачкој нахији путеве по шума[ма] на осам клафтера [око 14 m – прим. Р.П.] широке раскрчити и рашчистити, ћуприје преко река и потока поначињавати, путеве поправити тако да пређе у неко време куда човек не би могао од густича и прућа пешице, а на коњу јоште мање, проћи, тамо сада могу слободно троја кола проћи”.²⁹ У Мачви је доследно спроведено ушоравање села тридесетих година 19. века – а једино неушорено мачванско село 1836. било је Равње – што је један од чинилаца који је утицао на горосечу Китога.³⁰ Уместо старог турског пута Бијељина – Шабац, о којем је горе било речи, у Мачви су успостављени нови путни правци: Шабац – Лешница – Лозница, пут који је пролазио кроз Мајур, Китог, Слеччевић, Дуваниште, Петловачу, Рибаре, Прњавор и Ново Село. Затим, пут од Шапца на карантин Рачу кроз Штитар, Белотић, Богатић, Совљак, Глоговац и Црну Бару и, на крају, пут из Лешнице у Митровицу преко Новог Села, Бадовинаца, Салаша Црнобарског, Глоговца, Совљака, Богатића, Раденковића и Салаша Ноћајског.³¹

На пропадање Китога неретко су утицали природни чиниоци, као на пример у пролеће 1838. године, када су гусенице „сав лист на гори већ утаманили и на места и воће и неке усеве јести започели.”³²

Шта је чињено да се спречи бесправна сеча шуме? Иако су кнез Милош, Савет и Суд окружија шабачког издавали наредбе, објаве и наређења, што несумњиво указује на бригу власти за судбину шумâ, у крајњој инстанци нису успостављени механизми који би прописе спровели у дело. На терену судбина шумâ била је у рукама сеоских кметова који су сами често радили противно прописима и давали негативан пример другима

²⁹ Ј. Вујић, *истио*.

³⁰ АС, КК, XXXVII-1271а. Лазар Теодоровић, командант Савско-дринске команде, известио је кнеза Милоша 22. фебруара 1836. године да је „варош шабачка по вкуси јевропејскоме устројена и ушорена с кућама, и да се пружа по већој части у дужину...” (АС, КК, XXXVII-1275).

³¹ Уређен је пут из Раче на Митровицу преко Равња и Засавице и пут из Шапца у Митровицу преко Дреновца (АС, НОШ-г, 1858, I, 39).

³² АС, КК, XXXVII – 1801, 1805.

од којих је требало шуму чувати. Суд Нахије шабачке 8. јула 1831. године тражио је од капетана у кнежинама да контролишу бесправну сечу шуме и да упозоравају сељаке да се придржавају наредбе кнеза Милоша, „јербо се шума и сада у сваку беспослицу сече као што је пре у народу обичај био”.³³ У Међуопштинском архиву у Шапцу, у фонду Шабачког суда чувају се две хрпе „цедуља” – шумских дозвола – с почетка четврте деценије 19. века, углавном за поцерска села, на којима су наведена имена лица којима је дата дозвола за сечу шуме. У допису Суду народном српском марта 1832. године, Шабачки суд је предлагао да се поставе шумари, који би штитили шуму од бесправне сече.³⁴ Крајем марта 1833. године, по наредби кнеза Милоша, сваки нахијски суд био је дужан да именује шумара на подручју нахије, а за Шабачку нахију именован је Ранко Капетановић из Одиног села (Поцерског Причиновића).³⁵ Из Шабачког суда је 7. октобра 1834. године тражено од среских капетана да у Шабац пошаљу шумаре како би им се саопштиле нове дужности.³⁶ Дакле, ми из овог видимо да су прописи о експлоатацији шуме постојали пре Решења кнеза Милоша од 24. јануара 1836. године, које се обично узима као први акт којим су регулисана правила за сечу шуме. Наведеним кнежевим решењем омогућено је житељима Србије да суву и „неродну” шуму могу слободно сећи за домаће потребе (огрев, градњу кућа и тако даље) и да суседна села узајамно могу стоку у своје атаре пуштати.³⁷ *Али седамнаест дана касније донет је нови урочиш којим је стирио забранјивана сеча хрстиове шуме.*³⁸ *Следећим урочишом из марта 1836. године у Србији*

³³ Међуопштински историјски архив у Шапцу (даље: МИА), Суд нахије шабачке (даље: СОШ), 391.

³⁴ МИАШ, СОШ, 688.

³⁵ МИАШ, СОШ, 1063.1303.

³⁶ МИАШ, СОШ, 1803. У јуну 1835. године капетан Мачванског среза Живан Гератовић ухапсио је, па у Суд у Шабац послао шумара Максима и извесног Милана из Равња (МИАШ, СОШ, 2 202).

³⁷ *Материјали за историју и уредаба у Књажевству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. децембра 1855. до 23. октобра 1875.* 30, Београд, 1877, 90 – 91 (Даље: *Зборник закона и уредаба* 30).

³⁸ *Шестна е светлост Милостивјеши Књаз и Господар наш путујући пре неколико дана из Крагујевца у Београд, не с малим негодованијем примјетили су, да народ многу гору сече и да је ова на многи мјести до убијаченија искрчена и разређена, и поводом овим изволели су височајшим предписанијем својим (...) Управителноме Совјету наложити да овај нездражано циркулар на сва исправничества изда, којим да се на остраније забрани свакоме родну гору и дирнути, а камо ли је сећи и чистити, на штету свеопшту и објавити да ће сваки онај, који ово запрећеније преступи, строго и примјерно казњен бити (*Зборник закона и уредаба* 30, 92 – 93).*

су уведени срески шумари „који ће шуму среза у ком је шумаром постављен обилазити, надгледати и чувати, да се шуме немилосрдно не секу”. Шумар је требало свакодневно да обилази срез „иа како кога иде нађе да [шуму-прим. Р.П.] је самоволно сече, да га одма јави надлежном кмету, а овај кмету”.³⁹ Из овога се види да овлашћења шумара нису била велика, а при томе било је тешко очекивати да један шумар може сам контролисати територију величине Мачванског среза. Надзор над шумама по срезовима, од јуна 1837. године, уместо шумара преузели су економии.⁴⁰

Бојо Кајић, син Симе Кајића Прекодринца, некадашњег мачванског старешине, постављен је 27. марта 1836. године за шумара Мачванског среза.⁴¹ На тој дужности остао је нешто дуже од годину дана, а са каквим се изазовима суочавао у време своје службе довољно ће бити навести неколико реченица из његових извештаја које је тошво свакодневно слао Истраничеству шабачком у јануару 1837. године о сечи шуме у Кишоу и другим деловима Мачве. „У пролазењу ашара Дуваништа нађем прилично родне шуме исечене.” Пано Јелић „ошалио је и исекао” шеснаест прмова, од тога два прма је искористио за проше и ласи. У Клењу је сазнао да су Панша Зорбић и још двојица Клењана исекали једанаест прмова за праћу а дозволу за сечу нису хтели да покажу сеоском шумару. Масовна сеча прмова у Змињаку и Скраћанима, о којој је горе било речи, иницирала је Прњаворце да секу прмове око својих градина и за неколико дана исечено је пет шешина прмића. „Мићо, брати пароха из Прњавора исекао је сам 142 прмића и то зашто му је брати свештеник јавио да је заповед одобрена”. Новонасељени у чокешинском ашару исекали су 816 прмића. У Новом Селу први у поросечу је кренуо кмет „који је први заочео и више је, но и један, исекао родне шуме (...). Пошам у друга села иде сам од други људи у путовању разумео да се млога родна шума по Мешковићу и Ноћају сече ... кад али ни једног села нема да се шеша од родне горе не чини”. Донекле је ситуација била боља

³⁹ Исто, 94–95.

⁴⁰ Исто, 196.

⁴¹ У осталим срезовима Шабачког округа за шумаре су постављени: Иван Никић за Посавски срез, Паво Перић за Поцерски и Пантелија Гингоријевић за Тамнавски срез (МИАШ, СОШ, 2717; 2726).

у Мајуру, дакле усред Кишћоїа, где није било јрмића „осим великих јрмова и беле шуме”, где су сељаци, нарочито козари, „пошкрчивали” белу шуму и понеку букву и лију.⁴² У неким селима кметови једноставно нису хтели да се састану са Кашићем изоварајући се болешћу и заузетшошћу дружим пословима, без чије прашиње Кашић није могао да обилази атар села.

Устав из 1838. године дао је нови правац у унутрашњој организацији Србије. У позадини политичких и династичких сукоба који су попресали Србију наредних неколико година а које су биле у директној вези са нејасним уставним решењима, успостављан је снажан бирократски апарат и настојања да се свака област државне управе и друштвене делатности озакони. С тим у вези су појиси о шумама који су донети до почетка шездесетих година 19. века. Уредбом о сечењу шума од 3. августа 1839. године декларативно је забрањивана сеча жирородне шуме, али је сељацима дајо право да моју „само од лежећи клада и неродне јоре” сећи за огрев, проше и врлике и то без дозволе власти. У пракси то је значило нови атак на шуму, јер су контролу спроводили средњи начелници, који су издавали дозволе и наплаћивали таксе, а кметови су у својим атарима надзирали сечу шуме.⁴³ Када се зна да је уредба донета за време Намесништва 1839/40. године, које је популистичким мерама настојало да за своју антиобреновићевску политику добије што више присталица у народу, онда не чуди што је ступањем на престо кнеза Михаила та уредба допуњена 13. априла 1840. године казним одредбама за горосечу: онај који не поштује уредбу кажњаван је телесно, а „за штету причињену сечењем горе (...) за сваки грм од њега по један цванцик у касу Правитељствену узме”.⁴⁴ Међутим, са доласком кнеза Александра и уставобранитеља на власт, Уредбом о шумама од 9. априла 1843. године задржана је уредба из 1839. године али је новина што је демагошки у изузетним случајевима дозвољавала крчење шуме.⁴⁵ Други пут уредба из 1839. је допуњена јануара 1845. године пошто је ограђивање

⁴² МИАШ, СОШ, 3622.

⁴³ Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажеском србском, 1, Београд, 1840, 101–104.

⁴⁴ Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажеском србском, 2, Београд, 1845, 4.

⁴⁵ Исто, 354.

и захватање шума већ узело маха. Уредбом је прописано разваљивање и разграђивање забрана који су самовољно ограђени. Кметовима је наложено да свакодневно обилазе шуму да „козари и овчари и остали пастири на брст за говеда и осталу стоку гору не секу и не тамане, нити да се грмови родни на врљике и прошће без особитог дозвољења не обарају, да се липова гора белјењем и гуљењем, које нарочито бива на каптаре за трмке и на луб за покриваче не упропашћује”. Преступник је за свако непрописно посечено дрво плаћао казну општини, а кметови су мотивисани на савеснији рад тако што су награђивани процентом од наплаћених казни.⁴⁶ Убрзо се увидело да новчане казне нису адекватне „гди на појединог преступника за исечено веће количество дрва падне толика новчана казнь, да се за подмирење ове он и његова породица у имању јако упропашћују”, па је уместо новчане казне уведена телесна и казна затвора.⁴⁷ Нови закон о шумама из 1857. године поништио је све додаташње уредбе. У преамбули закона његово доношење правдано је потребом заштите шума од прекомерне сече и јасно је разграничено сечење шуме за личне потребе и „шпеклацију”. У оба случаја плаћана је такса, у првом случају знатно нижа, прописана је процедура добијања дозволе за сечу шуме, у којој су срески начелници и кметови имали најважнију улогу, затим казнене мере за илегално сечење горе, односно примењиване су казне из Казненог закона из 1850. године (глава 11 Казеног закона *О онима који сапиру жирородну шуму*).⁴⁸ Шумске таксе прописане законом из 1857. године тешко су пале народу, па је кнез Милош априла 1859. године, демагошким односом према шумама укинуо таксе прописане горе наведеним законом, „и повратио старо благословено стање каде се, за један грош, добијало неограничено право сече.”⁴⁹

⁴⁶ *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажесџиву србском*, 3, Београд, 1847, 27–32.

⁴⁷ *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажесџиву србском*, 4, Београд, 1849, 97–99.

⁴⁸ У члану 26 детаљно су прописани услови давања земље од утрина и шума који из разних узрока потребују земљу. Образовала би се комисија, у којој су били срески начелник, окружни инжињер и кметови који су додељивали земљу на коришћење на 15 година, а после истека тог рока власник је добијао тапију на коју је плаћао прописану таксу (*Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажесџиву Србији*, 10, Београд, 1857, 31–40).

⁴⁹ Слободан Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 3, Београд, 1990, 335.

Шумску уредбу из априла 1861. године треба, такође, посматрати као настојање власти да се законом шума заштити од секире. Шуме су подељене на државне, општенародне, општинске и приватне. Државним шумама је управљала држава, општенародне су „велике старе планине и шуме”, а општинске су оне које су житељи појединих општина сами одгајили. И овај закон одређивао је правила за коришћења шуме (објаве, таксе и правила сечења листника, жировница, попаша). Они који би секли шуму на другом месту а не на оном где им је дозвољено, кажњавани су затвором до дванаест дана или телесно до двадест батина. Међутим, ни овај закон, нити сви потоње измене из 1872. и 1879. године, као ни Закон о шумама из 1891. године нису спречили сечу шума у Србији.

Китошке шуме од шездесетих година 19. века више није било.⁵⁰ Милан Ђ. Милићевић већ средином шездесетих година 19. века пише да се путник на путу од Шапца до Дрине ужели дебелог хлада.⁵¹ У Китогу су настале баре и шабачка варош, захваљујући предузимљивости Јована Кокановића, дугогодишњег председника шабачке општине шездесетих и седамдесетих година 19. века, пошто су оцеђене китошке баре и оне на Камичку, дошла у посед хиљаду хектара обрадиве земље и шуме.⁵² У чланку објављеном 1881. године *Како је йо Мачви*, који се приписује поменутом Анти Алексићу, пише: „Нема више чувених китошких лугова које сву Мачву у непроходиму шуму у праву планину претворише. (...) Уз то је преглед и изглед на даљину у Мачви скучен због многих грмова, који су по њивама, пашњацима и у малим забранчићима расејани. То су јадни осакаћени остаци грмова – већином лужњикави – све су ређи јер им сикира долази главе. (...) Мислимо да ни у једном делу не трпи народ такову оскудицу у гориву [огреву – прим. Р.П.] као у Мачви. Шума општинских нема ни једне. Оно мало грмова, што се расејани тамо-амо налазе, већином су на пашњацима имућнијих људи,

⁵⁰ Данас су под заштитом државе стабла храста лужњака у Совљаку и Шапцу, липа у Глоговцу, па тзв. *Карађорђева липа* у Слечевећу, *Ерчића липа* у Мачванском Причиновићу, *Криви бајрем* у Липолисту и тако даље (Мирко Грчић, Љиљана Грчић, *нав. дело*, 148).

⁵¹ Милан Ђ. Милићевић, *Пушничка писма с разних крајева Србије*, Београд, 1865, 421.

⁵² Даница Милић, *Један век њивредне историје Шапца*, Шабац у прошлости, 3, Шабац, 1980, 183.

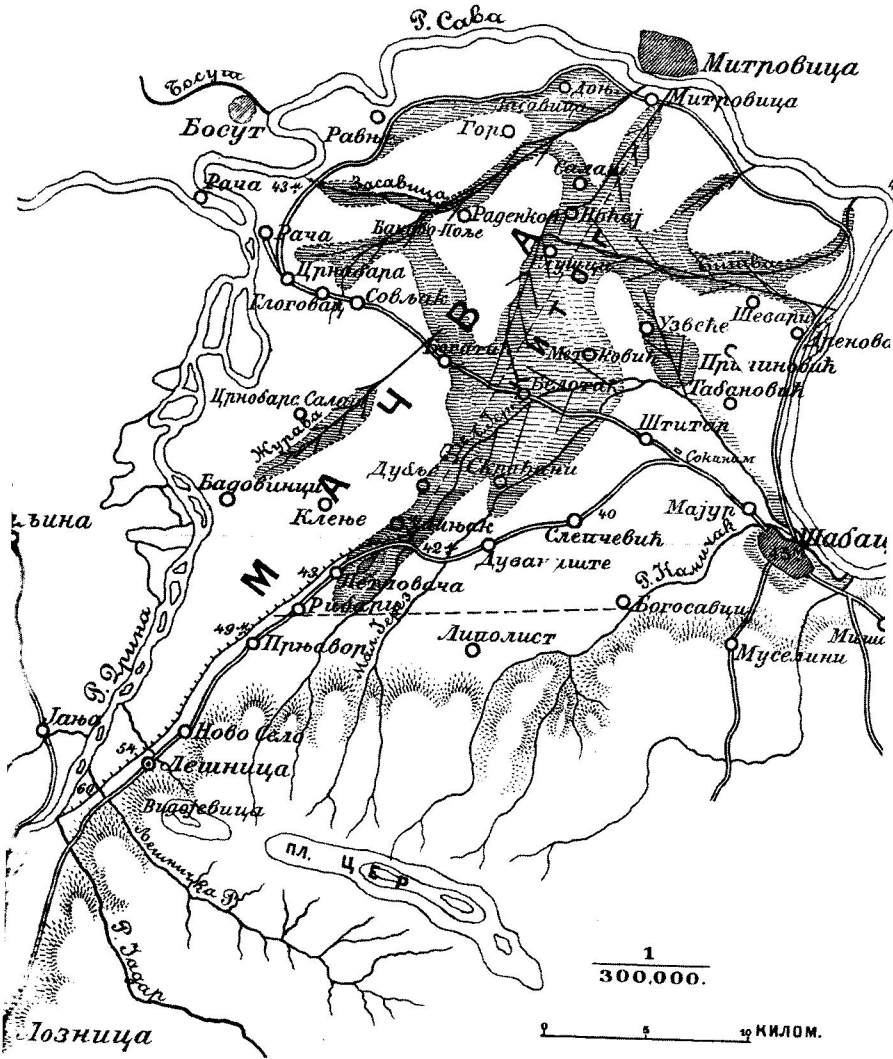
па их они нерадо или врло скупо (по 7,8 или више дуката) продају, те је тако сиротињи посве немогуће гориво набавити. (...) Ограде су већином сатирале шуме, а сада и ограде нестају. И на њу је дошао ред да се сагоре”.⁵³ У Мачванском срезу 1897. године на сто хектара целокупне површине под шумом је било 7,83 ха, под усевима 47,57 ха, виноградима 0, 20 ха, воћњацима 2,75 ха, ливадама и пашњацима 13,92 ха, ритовима 5,63 ха и осталом необрађеном земљом 22,10 ха.⁵⁴

Нестанак Китога и остале шуме један је од битних чинилаца који је утицао на осиромашење становника Мачве крајем 19. и почетком 20. века.

⁵³ *Како је по Мачви*, „Тежак” бр. 37, 15.11.1881, бр. 38, 20.11.1881, бр. 39, 25.11.1881, стр. 581-584, 602-605, 613-617. Текст се приписује А. Алексићу, а потписан је иницијалима I,2 (Богић Кнежевић, Андрија Ристић, Реља Поповић, Анђа Алексић и његов рад на хидрологији Мораве и Мачве, Београд, 1955, 132).

⁵⁴ *Попис обрађене земље у Краљевини Србији 1897. године*, Статистика Краљевине Србије, књига XVI, Београд, 1900.

I.

Кишић на карти Аније Алексића из 1882.
(Народна библиотека Србије Кр III 92516)

Radomir J. Popovic

KITOG FOREST

This article offers author's explanation of the importance of Kitog forest in Macva in the First and the Second Serbian Uprising. Starting from the research by Ante Aleksic, published in the second part of the 19th century, it is stated that Kitog was in the circumfluence of the river Jerez. Kitog forest was deforested in less than fifty years. The text describes the causes of that process: population increase in Macva after 1815, extensive stock farming, changes in land ownership and urbanisation. From the 1830s, the Principality of Serbia endeavoured to prevent irrational deforestation in the whole country, but due to inadequate sanctions policy and demagogic relations towards public welfare, the forest was cut down. Kitog was completely cut down in the 1860s and instead of whole forest area, only forest fragments- groves remained, which slowly disappeared. The deforestation of Koteg and other forests in Macva was one of important factors influencing the impoverishment of Macva population in the late 19th century and early the 20th century.